

СЕКЦІЯ 9. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ, УПРАВЛІНСЬКИЙ ОБЛІК І АУДИТ

Андрєєва Г.І.
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту
ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ»
м. Суми, Україна*

ОСНОВНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ ПОХІДНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Специфічні особливості похідних цінних паперів і механізм їх функціонування потребують суттєвого поширення облікових дефініцій та процедур, гармонізації методології бухгалтерського й управлінського обліку, прозорості розкриття інформації щодо угод, які укладаються на строковому ринку. Беручи до уваги головну ознаку похідних цінних паперів, яка полягає у невизначеності їх справедливої вартості у майбутньому, організація обліку похідних цінних паперів та операцій з ними являється досить складною задачею і потребує обліку різноманітних ризиків. При цьому особливу роль відіграє управлінський облік похідних цінних паперів.

У сучасних умовах економічного розвитку управлінський облік набуває першочергового значення, оскільки дозволяє своєчасно реагувати на різкі зміни економічної ситуації на ринку взагалі, і на ринку похідних цінних паперів зокрема. Управлінський облік є необхідним інструментом для управління організацією, що дозволяє підвищити якість і оперативність прийнятих управлінських рішень, максимізувати очікуваний результат і ефективно контролювати ризики господарської діяльності. В наш час під організацією управлінського обліку розуміють систему умов і елементів побудови облікового процесу з метою отримання достовірної та своєчасної інформації щодо виробничої та фінансово-господарської діяльності організації, здійснення контролю за раціональним використанням ресурсів і управління підприємством в цілому. Використовуючи теоретичні й практичні основи управлінського обліку, які застосовуються у вітчизняній та міжнародній практиці, окреслимо загальні принципи та аспекти організації управлінського обліку похідних цінних паперів і визначимо його специфіку.

Система управлінського обліку похідних цінних паперів та операцій з ними, що формується на підприємстві, повинна відповідати загальноприйнятим принципам, до яких належать:

- безперервність діяльності підприємства;
- використання єдиних для планування й обліку одиниць виміру;
- наступність та багаторазове використання первинної та проміжної інформації для управління;
- формування показників внутрішньої звітності як основи комунікаційних зв'язків між рівнями управління;
- застосування прогностичного методу управління витратами й фінансовими коштами;
- повнота й аналітичність інформації про об'єкти обліку;
- періодичність, що відображає всі цикли діяльності підприємства, які встановлені обліковою політикою.

Для визначення основних принципів управлінського обліку похідних цінних паперів необхідно виділити їх специфіку у порівнянні з іншими активами й зобов'язаннями. Специфіка полягає у тому, що в основі похідних завжди лежить певний базовий актив у відповідності з їх обліковою класифікацією [1, с. 77–79]. При цьому кожен базовий актив необхідно виміряти й оцінити. На сьогодні серед науковців не існує єдиного підходу до визначення похідних цінних паперів. Аналіз і порівняння наведених у науковій і навчальній літературі визначень «похідні цінні папери» (derivative securities), «похідні фінансові інструменти» (derivative instruments), «строкові угоди» та «деривативи» дозволяє нам дати власне визначення похідних цінних паперів як економічної категорії. Отже, на нашу думку, похідні цінні папери – це цінні папери, вартість яких залежить від вартості базового активу, які володіють високим рівнем фінансового важеля і виконання зобов'язань за якими здійснюється у майбутньому. При цьому під базовим активом слід розуміти в широкому сенсі як предмети угод між учасниками ринку, включаючи не тільки реальні активи, які являють собою об'єкти цивільних прав, що можуть передаватися ринковим шляхом і знаходитися у власності сторін угоди, а й уявні, що не передаються та не можуть бути власністю сторін угоди (наприклад, нематеріальні блага, індекси цін, відсоткові ставки, курси валют, інші індикатори, які характеризують ті чи інші явища, а також судження сторін). Зазначимо, що визначення «похідні цінні папери» коректно використовувати по відношенню до всієї сукупності вищезазначених термінів, оскільки незалежно залежності від

виду базового активу їх основа є фінансовою. Вид базового активу впливає на класифікацію похідних цінних паперів усередині цього визначення [2].

У сфері обігу похідних цінних паперів об'єктами купівлі-продажу можуть бути права на операції з активами, активи, а також самі похідні цінні папери. Так, на фінансовому ринку обертаються безліч похідних цінних паперів, відбуваються різноманітні специфічні операції, наприклад хеджування, облік і аналіз яких має свою специфіку. Ефективність використання похідних цінних паперів визначається, перш за все, на основі їх ринкової вартості, яка розраховується на підставі ціни базового активу та є величиною непостійною (змінюється під впливом зміни процентних ставок, курсу цінних паперів, валютного курсу, індексу цін тощо).

Враховуючи вищевказане, окреслимо основні аспекти управлінського обліку похідних цінних паперів. Головна мета управлінського обліку похідних цінних паперів полягає у підготовці інформації про контракти, операції з ними та їх ефективність; про фактичні доходи й видатки, які пов'язані з їх застосуванням; про обсяги інвестованих коштів для розробки комплексу управлінських рішень на різних рівнях управління. При організації управлінського обліку особливу увагу, на наш погляд, слід приділяти формуванню інформації про фактичні витрати, які пов'язані з окремими укладеними контрактами, так і з діяльністю підприємства на ринку похідних цінних паперів в цілому. Основною одиницею обліку похідних цінних паперів слід вважати один контракт, що визначається його специфічними умовами. Облік здійснюється у кількісному та грошовому вимірі. Якщо вартість похідного цінного паперу наведена в іноземній валюті, а розрахунки здійснюються в національній, то вартість контракту слід враховувати і в гривнях і в іноземній валюті. На нашу думку, похідний цінний папір слід визнавати активом, коли відображається зобов'язання підприємства за контрактом, та обліковувати його на дату укладання або здійснення операції відкриття. У зв'язку з цим слід визначити такі операції з контрактами: операція відкриття (пряма угода або укладання угоди), операція закриття (вчинення зворотної угоди) та виконання контракту.

Стосовно похідних цінних паперів справедлива вартість відображає їх поточну ринкову вартість похідного, забезпечує його обґрунтовану оцінку і являється основою для прогнозування його вартості [5]. Мета оцінки похідних цінних паперів за справедливою вартістю полягає у відображенні їх реальної ринкової вартості на поточний момент часу. Відповідно до ст. 10 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку (ПСБО) № 13 «Фінансові інструменти» (аналогічні вимоги відображені в Міжнародних стандартах фінансової звітності 7 (МСФЗ 7) «Фінансові інструменти: розкриття інформації») фінансовий актив або фінансове зобов'язання відображується в балансі, якщо підприємство укладає контракт щодо фінансового інструмента [9]. Визнання похідних цінних паперів у бухгалтерському обліку розкрито відповідними статтями № 13 ПСБО. Наприклад, форвардний контракт визнається фінансовим активом або фінансовим зобов'язанням на дату виникнення зобов'язання по відношенню до придбання (продажу) предмету контракту (тобто на дату укладання угоди). Щодо визнання ф'ючерсних контрактів, ПСБО не відокремлює момент його визнання, проте, враховуючи, що форвардні та ф'ючерсні контракти близькі по суті, то для ф'ючерсних контрактів логічно застосувати дату визнання за аналогією з форвардними контрактами. При укладанні форвардного або ф'ючерсного контракту вартість прав вимог і зобов'язань співпадають, тому чиста вартість контракту в цей час дорівнює нулю. Виходячи з цього, на дату укладання ф'ючерсного контракту учасники угоди не відображують в регістрах бухгалтерського обліку вартість укладеного контракту. Ця норма повинна знайти своє відображення в обліковій політиці учасників строкового ринку. З метою ведення аналітичного обліку за укладеними контрактами учасникам необхідно такі угоди відображувати на позабалансовому рахунку 03 «Контрактні зобов'язання», який призначений для узагальнення інформації та наявності й руху зобов'язань за укладеними контрактами, а також контролю за їх виконанням. Списуються контрактні зобов'язання з рахунків у разі виконання, передачі або продажу зобов'язань за контрактом іншим особам.

Слід зазначити, що при відображенні фактичних витрат, які несе підприємство з придбання похідних цінних паперів, з метою вдосконалення управлінського обліку, доцільно ввести таке поняття як «фактична собівартість контракту». Вона повинна включати суму гарантійного забезпечення та всіх видатків, безпосередньо пов'язаних з придбанням або вибуттям похідних цінних паперів (комісійні, обов'язкові збори й платежі тощо). При цьому внески коштів для гарантійного забезпечення слід вважати видатками при укладанні контракту, а повернення гарантійного забезпечення – доходами від вибуття контракту.

До об'єктів управлінського обліку похідних цінних паперів, залежно від функцій управління, належать: безпосередньо похідні цінні папери (контракти – активи й зобов'язання); базові активи (матеріальні й фінансові); доходи і видатки, пов'язані з ними; собівартість похідних цінних паперів; фінансові результати; ризики; обсяги вкладень, які формують інформацію для прийняття управлінських рішень; первинна облікова документація; внутрішня управлінська звітність – як комунікаційний засіб для формування інформації, необхідної для управління. На підставі цього переліку для управління похідними цінними паперами доцільно розробити склад, зміст і форми реєстрів управлінського обліку

й управлінської звітності. Важливим є визначення специфіки управлінського обліку доходів і видатків, фінансових результатів, пов'язаних з обігом похідних цінних паперів. Управлінський облік похідних цінних паперів повинен охоплювати всі етапи управління та обліку – планування, розробку та обґрунтування управлінських рішень, здійснення операцій, їх облік, контроль та аналіз отриманих результатів. Вдосконалення управлінського обліку похідних цінних паперів є важливим напрямом в інтенсивному розвитку підприємства зокрема та модернізації економіки в цілому. Реалізація адекватної системи управлінського обліку з налагодженим управлінням ринковими ризиками дозволить знизити імовірність негативних подій та їх наслідків у майбутньому і, крім того, коректно використовувати всі переваги, притаманні ринку похідних цінних паперів.

Література:

1. Чириков Ю. С. Классификация производных финансовых инструментов в управленческом учете / Ю. С. Чириков // Бухгалтерский учет. – 2009. – № 4. – С. 77–79.
2. Андреева Г. І. Похідні цінні папери: сутність, поняття й визначення / Г. І. Андреева // [Електронний ресурс]: Ефективна економіка. – 2010. – № 12. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua>.
3. Маршалл Дж. Ф., Бансал В. К. Финансовая инженерия: Полное руководство по финансовым нововведениям: пер. с англ./ Дж. Ф. Маршалл, В. К. Бансал – М.: ИНФРА–М., – 1998. – 784 с.
4. Про затвердження Правил бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України [Електронний ресурс]: Постанова НБУ (Правила, розд.1, гл.2) від 18.06.2003 № 255. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc>.
5. Про затвердження інструкції з бухгалтерського обліку операцій з похідними фінансовими інструментами в банках України [Електронний ресурс]: постанова НБУ (Інструкція, п.1.5) від 31.08.2007 № 309. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1104-07>.
6. Концепція функціонування та розвитку фондового ринку України [Електронний ресурс]: постанова Верховної Ради України від 22.09.95 № 342/95 Режим доступу <http://www.rada.gov.ua>.
7. Примостка Л. О. Фінансові деривативи: аналіз та облікові аспекти: монографія / Л. О. Примостка. – К.: КНЕУ, 2001. – 263 с.
8. Про похідні (деривативи) [Електронний ресурс] : проект закону України від 11.05.2010 № 6376– Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти» [Електронний ресурс] : затверджено наказом МФУ від 30.11.01 № 559. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

Андреева, Г.І. Основні аспекти управлінського обліку похідних цінних паперів [Текст] / Г.І. Андреева // Економіка в умовах глобалізації світових економічних процесів: матеріали XXIV Міжнародної науково-практичної конференції (5-6 квітня 2013 р.): у 2- х ч. - Львів: ЛЕФ, 2013. - Ч.2. - С. 91- 93.